

МАНИПУЛЯЦИЯ ТУРЛАРИ ВА ОДАМЛАРДА РЕПРЕЗЕНТАТИВ ТИЗИМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.6.6.074>

*Ражабов Муродил Жумабоевич,
Фаргона давлат университети катта ўқитувчиси*

*Ражабова Хуришида Хусанбоевна,
Тошкент ахборот технологиялари университети Фаргона филиали
ўқитувчиси*

Аннотация. Ушу мақолада манипуляторнинг ҳар қандай маълумотни узатиши жараёнида манипулятив жараёни содир бўлиши, бу жараёнда унга ҳимоя усуллари, НЛД ва у орқали онгни манипуляция қилиши, репрезентатив тизим тушунчаси, синестезия ва баъзи бир шакллари ҳақида маълумотлар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: вербал ва невербал манипуляция, лингвистик технологиялар, шахснинг репрезентатив тизими, синестезиянинг баъзи бир шакллари.

ВИДЫ МАНИПУЛЯЦИИ И ВЫРАЖЕНИЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОЙ СИСТЕМЫ В ЛИЦАХ

*Раджабов Муродил Жумабоевич,
Старший преподаватель Ферганского государственного университета*

*Раджабова Хуришида Хусанбаевна,
Преподаватель Ферганского филиала Ташкентского университета
информационных технологий*

Аннотация. В данной статье анализируется возникновение манипулятивного процесса при передаче любой информации манипулятором, способы защиты в нем, манипулирование сознанием через НЛП и через него, понятие репрезентативной системы, синестезия и некоторые формы.

Ключевые слова: вербальная и невербальная манипуляция, лингвистические технологии, репрезентативная система личности, некоторые формы синестезии.

KINDS OF MANIPULATION AND EXPRESSION OF THE REPRESENTATIVE SYSTEM IN FACES

*Radjabov Murodil Zhumaboevich,
Senior Lecturer of the Fergana State University*

*Radjabova Khurshida Khusanbaevna,
Lecturer of the Fergana branch of the Tashkent University of Information
Technology*

Annotation. This article analyzes the emergence of a manipulative process during the transmission of any information by manipulator, methods of protection, manipulation of consciousness through NLP and through it, the concept of a representative system, synesthesia and some forms.

Key words: verbal and non-verbal manipulation, linguistic technologies, representational system of personality, some forms of synesthesia.

Манипуляция турларининг кўплаб таснифлари мавжуд бўлиб, вербал ва невербал манипуляция энг кенг тарқалганлари қаторига кирди [8. 14].

Ушбу ажратиш усулини деярли ҳар қандай муаллифда кўриш мумкин. Агар манипуляция жараёнини яқиндан кузатсангиз, у “манипулятор”нинг ҳар қандай маълумотни узатиш жараёнида “манипуляция”нинг содир бўлишини кўришингиз мумкин. Яъни, манипуляция турларининг ушбу таснифи ахборотни узатиш билан боғлиқдир.

С.Г.Кара-Мурзанинг фикрига кўра, манипуляция одамни ўзи англамаган ҳолда турли ҳаракатлар қилишга ундайдиган таъсирни англатади. «Манипуляция» сўзининг илдизи лотинча manus - қўл (maniculus - бир ҳовуч, manus ва ple - тўлдириш учун) сўзидир. Европа халқлари тиллари луғатларида бу сўз муайян ният, мақсадга эга нарсалар билан муомала қилиш сифатида талқин этилади. Сўзнинг замонавий мажозий маъноси - одамларга нарсаларга нисбатан эпчил муносабатда бўлишдир [3. 12].

Маълумотларнинг 33 фоизи вербал ва 65 фоизи новербал алоқа воситалари ёрдамида узатилади. Вербал манипуляцияда суҳбатдошга восита сифатида манипуляторнинг нутқи, яъни алоқа пайтида у томонидан айтилган барча сўзлар ва товушлар орқали таъсир қилиши тушунилади. Новербал манипуляция оғзаки бўлмаган усуллар, яъни танани ҳолати, имо-ишоралар, ташқи кўриниш, юз ифодалари, ҳудудий жойлашув ва бошқалар ёрдамида амалга оширилади.

Психологик нуқтаи назардан, манипуляция турларини манипуляторнинг ўзи томонидан онгли ва онгсиз равишда ажратиш керак. Бу биринчидан, одамнинг яхши ниятда қилинган манипуляция, “кўчада қарияларга ёрдам бериш” истаги бўлса, иккинчидан - фақат ўз манфаатлари йўлида бошқа бир одамдан фойдаланиш. Баъзида инсон барча учун фойдали натижага эришиш учун мумкин бўлган ҳар қандай усуллардан фойдаланиши мумкин. Шу билан бирга, у бу ишни бошқа йўлни англаб етмаганичи учун қилиш ҳам мумкин.

Шахслараро муносабатлар ва оммавий ахборот жараёнларида одамни яширин мажбурлаш технологияларини ўрганадиган муаллифларнинг асарларида “худбинлик манипуляция”си кўп таърифланади [4. 253]. Бошқарувчи ўз лавозимидан фойдаланиб, бўйсунувчидан унинг расмий вазифалари билан боғлиқ бўлмаган ҳар қандай муаммоларни ҳал қилишни “сўраганда” худбинлик билан манипуляция қилишни намуна қилиш мумкин. Афсуски, бундай усул жамиятда жуда кенг тарқалган. Онгсиз равишда манипуляция қилиш усуллари турли вазиятларда, масалан, суҳбатдошлардан бири бошқасига ёлғон гапирганда намоён бўлади. Ўзининг ташаббуси билан ёлғон ишлатилганда ёлғон кўпинча шахснинг ҳимоя механизмларининг ташқи кўринишига айланади. Иккинчидан ёлғон, ўзаро муносабатлардан норозилиги сабабли ташвишланиш, айбдорлик, безовталиқ ҳисларини бартараф этишга қаратилган вақтда вужудга келади. Шунинг учун ёлғонни шахслараро алоқада бошқаларни бошқаришнинг муқофаси усуллари сифатида қабул қилиш мумкин. Манипуляциянинг ҳимоя усуллари - бу суҳбатдошларга таъсир ўтказишнинг яширин усулларининг йиғиндиси, мумкин бўлган сўзларни ва уларнинг оқибатларини олдини олишга қаратилган бўлиб, субъектдан шахснинг ҳимоя механизмларини амалга оширишни талаб қилади. Бунда кўпроқ НЛД-дан фойдаланилади.

НЛД (нейролингвистик дастурлаш) - лингвистик технологиялар ёрдамида онгни манипуляция қилиш, онгни кодлашдир. НЛДнинг асосий афзалликларидан бири бу одамларнинг субъектив фикрлаш стратегиясини объектив равишда қайд этиш имконини берувчи махсус ишлаб чиқилган нутқдир (белгилар тўплами, синтаксис қоидалари ва бошқалар). Инсон танасида қандай субъектив жараёнлар рўй бериши, бунинг натижасида инсон ундай ёки бундай фикрга келиши, қарор қабул қилиши натижасида нимагадир ишонтиришга уринади ёки шу орқали тушкунликка солади? Олдиндан

яратилган моделларда кўплаб манипуляцион технологиялар яратилиб, уларнинг ёрдамида одамларга у ёки бу тарзда таъсир ўтказишингиз мумкин [5. 76].

НЛД-да ишлатиладиган техникалар моделлар деб аталади. Бу мавжуд дунёда аллақачон муваффақиятга эришган одамларнинг ҳақиқий хатти-ҳаракатларидир. Буларнинг барчасидан кимлардир фойдаланиб аллақачон муваффақиятга эришган ва аллақачон амалда синовдан ўтган. НЛД - моделлаштириш маҳорати ва ички тажрибамизнинг тузилиши бўйича самарали ва оқланган фан.

Шейнов ўз китобида НЛД манипуляцияси турларига тавсиф бериб, тўғридан-тўғри инсоннинг ҳиссий тизимига таъсир қилиши, яъни унинг ёрдамида инсонни бошқариш мумкинлигини таъкидлайди.

Нейролингвистик дастурлашда (НЛП) белгиланган идрок каналларига кўра, “репрезентатив тизим” тушунча мавжуд бўлиб, бу одам томонидан ташқи оламдан маълумот олиш, сақлаш ва кодлашнинг асосий усулини англатади [1. 88]. Яъни, маълум даражада репрезентатив тизим ва идрок каналлари бир хил тушунчалардир, аниқроғи, бири иккинчисига “эргашади”. Муайян шахснинг репрезентатив тизимининг тури одамда идрок этиш учун қайси органларни ишлатиш устунлигига қараб белгиланади. Репрезентатив тизими ва шу сабабли идрок каналларига қараб бир неча турдаги одамлар ажралиб туради. Бу:

- везуал.
- аудиал;
- кинестетик;
- дигитал (дискрет).

Ушбу мезонга кўра суҳбатдошларни 4 турга бўлиш мумкин [9. 225]:

аудиал тур: (эшитиш орқали).

Бу тур одам гаплашаётганда имо-ишоралар билан, худди гапираётган нарсасини тасвирлаётгандек ишора қилади. Суҳбатда у тез-тез суҳбатдошнинг кўзига қараб туриб: “Тасаввур қилинг ...”, “Қаранг ...”, “Эътибор беринг, бу шундай кўринади ...” ибораларини тез-тез ишлатади. Одамларнинг ярмидан кўпи асосан ушбу турдаги.

визуал тур: (кўриш орқали).

Бу тур ибораларни ишлатишни яхши кўради: «Бу шундай эшитилади ...», «Тингла ...». Ёдга келтирганда, овозли нигоҳ чап томонга бурилади. Суҳбат давомида у тез-тез суҳбатдошга ён томонга (оғзи билан) мурожаат қилади, у камдан-кам ҳолларда кўзларга қарайди.

кинестетик тур: (хис этиш орқали).

У кўпинча оғирлик билан боғлиқ сўзларни ишлатади - енгиллик, иссиқ - совуқ. Масалан, “танадаги совуқлик”, “совуқ терга ботган”, “совуқ бош” ва бошқалар. Эслашда кинестетик олдинга ёки пастга қараб туради.

дигитал тур: (фикрлаш орқали).

Ушбу турдаги одамлар маълумот, қизиқиш, тушунчалар билан боғлиқ сўзлар билан намоён бўлади. Уларнинг севимли сўзлари “қизиқ”, “шунинг учун”, “биламан”. Улар учун энг муҳими ички диалогдир. Энг кўп рақамли вакиллар дастурчилар, шахматчилар ва ҳуқуқшунослар орасида.

Бизнинг ҳар биримизда барча 4 турдаги репрезентатив тизим ифодаланиб, улардан биттаси устун бўлади. Масалан, “телефон” сўзи жаранглаганда аудиал қўнғироқни эшитишни бошлайди, везуалда телефон қурилмаси кўз олдда бошлайди, кинестетикда телефон гўшагини оғирлигини хис қилиш бошланади, дигитал эса телефон орқали олинган маълумотларни таҳлил қилишни бошлайди.

Шуниси эътиборга лойиқки, табиатда, одатда, ҳар хил темперамент

турларининг (холерик, сангвиник, флегматик, меланколик) “соф” вакиллари бўлмаганидек, “тоза” везуал, кинестетик, аудиал ва дигитаолар мавжуд эмас, ёки улар жуда кам. Инсонда идрок этишнинг етакчи каналини ажратиш мумкин, ундан унинг одатлари, ўхшамаслиги, дидлари, хулқ-атворидан келиб чиқилади, аммо бу унинг учун бошқа каналлар умуман ишламайди дегани эмас. Шунинг учун, агар сиз бирон бир одамга “ёқиш”ни истасангиз, унда яхши таассурот қолдиришга ёки сиз учун керакли қарорни қабул қилишини хоҳласангиз, керакли натижани олиш учун барча идрок каналларига таъсир ўтказишга ҳаракат қилишингиз керак.

Инсонни идрок этиш муаммоси доирасида мен синестезия каби тушунчани алоҳида таъкидламоқчиман. Синестезия - идрок этишнинг ўзига хос, ўта кам учрайдиган усулдир. Бу баъзи ҳодисалар, тушунчалар, товушлар, рамзлар одам томонидан онгсиз равишда қўшимча хусусиятларга эга бўлишида намоён бўлади: ҳид, ранг, таъм, ижтимоий мавқеи ва бошқалар. Шу билан бирга, одатда, ушбу фазилатларни идрок этиш учун масъул бўлган сезги аъзолари синестетик идрокда мутлақо бирон бир қисми эгалламайдилар, яъни бу хусусиятлар ҳақиқий эмас ва уларни фақат ўзига хос синестетик одам ҳис қилади.

Синестезия мавзуси бўйича биринчи бўлиб немис олими 1826 йилда И.П.Мюллер ўз асарларида сўз юритган. Узоқ вақт давомида синестезия -шикастланиш, мия ва инсон психикасининг нормал ишлашини бузиш оқибатидир, деб ишонилган.

Бироқ, турли хил тадқиқотлар ушбу фаразни рад этишга ёрдам берди. Аммо, ушбу соҳани ўрганиш бўйича кўп йиллик ишларга қарамай, олимлар ушбу ҳодисанинг қандай ишлашини ҳали аниқ аниқлай олмаганлар [2. 53].

Синестезиянинг фанга маълум бўлган баъзи бир шакллари ёки турларини кўриб чиқайлик;

- Графема ранги. Синестетик одамда фикрлар пайтида ёки ҳарф, рақам, сўзни кўришда ранглар, тасвирларнинг пайдо бўлиши бўлаб, у ўзининг рангига эга бўлсада, лекин синестетиклар ўзларининг танлаган рангларини кўрадилар ва доимий равишда мана шу рангни кўрадилар. Аммо шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир синестетикнинг ўз қарашлари мавжуд. Масалан, битта синестетик ҳар доим “А” ҳарфини қизил рангда, бошқаси эса яшил рангда кўриши мумкин ва бошқалар.

- лексик-таъм. Фикрлашда маълум бир таъмни ҳис қилиш, сўз, рақам, ҳарф, мусиқа шакли. Одатда, бу турдаги синестезия графемали ранг билан бирга мавжуд. Масалан, 89 рақами синтетик учун тўқ сариқ-жигарранг ранга эга. Ва лексико-таъм шаклида унга апелсин ва шоколад кўринишида кўринади.

- кинестетиклар-эшитиш қобилияти. Ялтироқлик, ҳаракатларни кузатиб, ондаги товушларни эшитиш қобилияти. Масалан, одам овози ўчирилганида филмларда, видеофилмларда нутқни эшитиши мумкин.

- эмпатия. Синестетик одам бошқа одамлар нимани ҳис қилаётганини сезади. Бу ҳам жисмоний ҳислар, ҳам ҳиссиётлар бўлиши мумкин. Масалан, фильда одам қандай қилиб бармоғини кесиб олганини кўриши ва бу ҳолда у ўзини қўлини ўзи кесиб олгандек бошидан кечиради.

- хроместезия (хромато греч. *aisthesis* - ҳис қилиш, сезиш). Бу синестезиянинг бир шакли бўлиб, унда синтетик одам мусиқа ёки товушларни тинглаш орқали рангли тасвирларни кўради. Тасвирлар ҳаракатланиши мумкин ва ранглар мусиқа темпига, темпераментига ва ишлатилган ноталарга қараб ўзгаради.

Биз юқорида синестезиянинг бир нечта турларини кўриб чиқдик ва шуни таъкидлаш мумкинки, баъзи одамлар синестезиянинг фақат бир турига мансуб

бўлиши, баъзилар эса бир нечта турига мансуб бўлади [7. 50].

Бундан ташқари, синестезия асосан ижодий одамларга хосдир, деб ишонадилар, лекин бу тўғри эмас. Синестетика фаолиятининг тури фақат санъат одамларига хос бўлмай, балки уларни инсон фаолиятининг барча соҳаларида учратиш мумкин [6. 5].

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, биз инсоннинг ахборотни ёки вакиллик тизимини идрок этишнинг этакчи каналига асосланган ҳолда тўртта турини тавсифладик. Булар визуал, аудио, кинестетик ва рақамли (дискретлар). Синестетиканинг ҳали тўлиқ ўрганилмаган гуруҳи алоҳида ажратиб кўрсатилди.

Эҳтимол, бу чегара эмас ва яқинда бутунлай янги турлар аниқланади. Аммо, иложи борича, улар орасида энг яхшиси ва энг ёмони йўқлигини тушуниш мақсадга мувофиқдир.

Чунки улар фақатгина биргаликда атрофимиздаги дунёнинг гўзал, яхлит ва уйғун расмини яратадилар. Сизнинг барча идрок каналларингизни ўрганиш ва ривожлантириш зарур, чунки бу сизга ўзингизни яхшироқ билишингизга ёрдам беради ва янги марраларни забт этишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть, 2007. 435 с.
2. Зайченко А.А., Картавенко М.В. Синестезия - феноменология, виды, классификации // Информатика, вычислительная техника и инженерное образование. 2011. №3 (5). С. 48-60.
3. Кара-Мурза С. Онги манипуляция қилиш. - М.: «Алгоритм», 2000, 12 б
4. Почепцов Г.Г., Информационные войны, Серия: Образовательная библиотека. Издательство: Рефл-бук, 2001 г. 576 стр.
5. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века. - М., 2009. 451 с.
6. Прокофьева Л.П. Синестезия в современной научной парадигме // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика. 2010. Т. 10. № 1. С. 3-10.
7. Попова Д.Я., Юнусова Л.Т. Синестезия как способ восприятия // В сборнике: WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS сборник статей победителей V международной научно-практической конференции. Пенза: «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2016. С. 500-502.
8. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. /Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский. — М.: Мысль, - М., 2007. 548 с.
9. Шейнов В.П.: Психотехнологии влияния. - М.Аст, 2008. 448 с.
10. Rajabov, M. J., & Sotvoldiev, J. M. (2020). INFORMATION-PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF ADVERTISING AND BUYER MOTIVATION. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 62-64).
11. Rajabov, M. J., & Absalamov, E. U. (2020). NLP IN ADVERTISING AND PRINCIPLES OF ITS APPLICATION. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 355-357).
12. Rajabov, M. J. (2020). FACTORS OF MANIPULATIVE EFFECTIVENESS. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 151-154).
13. Турдиматов Ж. М., Солиев Ф. С. АГРЕССИВНОСТЬ КАК СЛЕДСТВИЕ ПРИМЕНЕНИЯ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ // АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ, КОНФЛИКТОЛОГИИ И УПРАВЛЕНИЯ: ВЗГЛЯД МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ. – 2020. – С. 195-200.
14. Хмельевская Е., Солиев Ф. С. СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ ДОМИНАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ // Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. – 2020. – С. 180-182.